

Nähtav ja nähtamatu suur tuba

Juta Kivimäe. Suur tuba. Toimetanud Krista Leppikson. Tallinn: Varrak, 2021. 262 lk.

Romaanivõistlus. Kui tobe niisugune mõõduvõtt ka ei tundu, pakub see vähemasti võimaluse astuda avalikkuse ette seni vähe tuntud sõnameistritel, kes võib-olla ei söanda kirjastuse uksele koputada, kellel ei ole semusid mõjukate institutsioonide juhatustes ega väljaannete juures, kelle kordumatu sarm ei täida veerge ega eetrit, keda me ei tunne tänaval ära. Kirjastuse Loodus esimene romaanivõistlus (1927) tõi kirjandusse August Jakobsoni, Betti Alveri, Reed Morni ja seni vaid paar luulekogu avaldanud Mart Raua. Looduse romaanivõistluse idee jätkaja, Eesti Kirjanike Liidu romaanivõistluse tähelepanuväärseim juhtum on olnud Vahur Afanasjevi „Serafima ja Bogdan”.

Uued autorid, uued teemad, vaikijad saavad hääle. Nii nagu Alver ja Morn tõstsid eesti proosas tegelasena esile naissoost haritlase ning Afanasjev juhtis prožektorivihu Peipsiveere vanausulistele, tõstsid mullused Eesti Kirjanike Liidu romaanivõistluse laureaadid Juta Kivimäe ja Loone Ots rambivalgusse Eesti juudid.

Ei saa öelda, et ühtäkki! Näiteks leidub Friedebert Tuglase „Väikeses Illimaris”, millel on seoses Kivimäe romaaniga põhjust hiljemgi peatuda, kaks pigimütsiga leierkastimängijat. Juute on aga seni kujutatud kõrvaltvaates ning, mis seal salata, kohati läbi (eelarvamuste) loori. Eesti juu-

tide saatust Teise maailmasõja ajal ja järel ei ole ilukirjanduses seni kuigivõrd käsitletud. Viimase poole aasta sisse on mah-
tunud Juta Kivimäe „Suure toa”, Loone Otsa „Armastuse” ja David Vseviovi „Onu Moritza sõnaraamatu” ilmumine, rääkimata Julia Augi lavastusest „Ema, kas meie kass on ka juut?” teatris R.A.A.A.M. – justkui kevadine tulvavesi pärast vaikust, külmust, tardumust.

Romaanis „Suur tuba” avaneb ühe juudi perekonna lugu fragmentide kaudu, mida kuuleb ja märkab väike Mintsi. Grassmannide pere on jäänud ellu „tänu” Varssavi getost saabunud kirjale, misjärel otsustati pageda Venemaale. Pärast sõda leiab pere eluaseme Tartus Pargi tänava mitmerahvuselise ühiskorteri suures toas.

Tiheda autobiograafilise koega romaan saab alguse korterinaabri härra Põlluaasa pimikus, mille nurgas jälgib toimuvat seitsmeaastane Mintsi. Zeniti aparadiga kinni püütud õnnelike hetkede fotopaberile ilmumist näeb lugeja küll alles teises peatükis, sest omamoodi ilmutamistehnika iseloomustab ka romaani: see nõuab nagu Põlluaasa võlukunsti „mitmeid toiminguid”, natuke ohkeid ja palju kannatlikkust. Jutustaja mõte jõuab enne punase lambikese valgelt käia päris kaugel minevikus, isegi vaarema surivoodil: „Minu kallid, elu on lühike nagu üksainus päev. Hommikul tuled ühest uksest tuppa, lähed üle suure toa põranda ja õhtul astud teisest uksest välja.” (Lk 56)

Ühtaegu hüplik ja diskreetne mäletöö iseloomustab ka järgmisi peatükke, mida võib, aga ei pruugi järjest lugeda. Narratiivi teljeks saab pidada Mintsit paranemist tüütust haigusest ja kohanemist vanemate lahutusega, kuid samavõrra kui lapsepõlvelugu on romaani võimalik lugeda

jutukoguna väga paljudest keeruka saatusega värvikatest isiksustest. Mis puutub saatusesse, siis see on eelteadmiste korral selgem mõne kultuuriloost tuntud või ka fiktiivse kõrvaltegelase puhul (Betti Alver, tsariõukonnast pärinev Kassimoor). Mõnegi sugulase või hõimlase minevikku võib Mintsu ja temaga koos lugeja vaid killukeste järgi aimata – rääkimist peetakse ohtlikuks isegi lähedaste ringis.

Autori eesmärk on olnud kirjeldada juudi perekonna väärtushinnanguid sõja järgses Eestis ning tekstis elustada kadunud lähedased.¹ Grassmannide tööks pidamised sõnastatakse mitmes peatükis: perekond aitab alati; parim, mida oma lastele anda, on haridus; jaga leiba nendega, kellel see puudub; on olnud ilusamaid aegu ja ehk tuleb ka edaspidi, aga praegu peab leppima sellega, mis jumal andnud. Meenutatakse lahkunuid ja hoitakse alal traditsioone, kas või kommet tulla reedeti kokku „paremaks lõunasöögiks”. Sugestiivses peatükis „Minjen” kogunevad kümme meest ehk *minjen* Mintsu vanaisa Zeide juurde pühi kirjakohti lugema, ilma *minjen*’ita seda teha ei saa. Mantrana korduvad vanaema Bobe kaks lauset, mis võivad Mintsu tähelepanekuid mööda tähendada väga erinevaid asju: „Aga mis meie teha saime? Mitte midagi!” (Lk 35) Pere päästnud julge otsuse taga oli aga just ettenägelik Bobe ise, kes oli suutnud abikaasat ja lapsi veenda hülgama jalatsivabriku ja kodu Rakveres ning istuma Vene rongile.

Juta Kivimäe hindab kõrgelt Viivi Luige romaani „Seitsmes rahukevad” ning on leidnud, et „Suur tuba” on oma vaatenurgalt pisut sarnane ja selle peategelane justkui Luige romaani maatüdruku linnalapsest õde.² Sellega võib nõustuda. Samuti on mõlemal peategelasel veidi saamatu ema ning ilmasambast vanaema, isad

vaid vilksatavad. Romaane lähendab ka keeleregistrite paljusus, ühe meeldejäeva näitena kiidab „Suure toa” Zeide lapselast jidiši-saksa segakeeles: „Kleine balaboste!” („väike perenaine”, lk 49). Mitmekeelsus ja -kultuurilisus ning eri usutunnistused põhjustavad Mintsule üksjagu segadust. Ta tahaks olla nagu teised lapsed.

Ühe suure erinevusena võib välja tuua jutustamisviisi: „Seitsmes rahukevad” on kirjutatud esimeses, „Suur tuba” kolmandas isikus, ühes on palju otsekõnet, teises see peaaegu puudub. Kivimäe tekstis on tajutav pikem ajaline distants romaani loomise ja kujutatud sündmuste vahel, kuid see ei tähenda vähemat detailitäpsust ega jäta tabamatuks ajastu vaimu – vastupidi! Pean pigem silmas „Suure toa” jutustaja hoiakut pisikesse peategelase suhtes, mille poolest sarnaneb teos rohkem Tuglase „Väikese Illimariga”: „Väike Illimar, kirjeldan sind nõnda, nagu mäletan minevikust ja nagu näen nüüd.”³ Kivimäe kasutab koguni samasugust maailma visuaalse loomise nõksu kui Tuglas. Võrreldagu perefoto pimikus järk-järgult paberile ilmumise stseeni, millega algab „Suur tuba”, talukambri n-ö ilmutamisega „Väikese Illimari” avalausetes: „Illimar ärkas hommikul sellest, et hele päikesekild otse ta näo lähedal värises.”⁴ Koos Illimariga avab silmad ka lugeja, päikesevalgus joonistab välja lubjatud truubi, põnevate esemetega täidetud toa, heleda suvepäeva ja ühe lapsepõlve.

Ühe eripärana, mida ei leia „Seitsmendast rahukevadest” ega „Väikesest Illimarist”, võib esile tuua „Suure toa” feministliku alltooni. Juta Kivimäe on varem kirjutanud mitu paeluvat monograafiat naissoost kunstnikest, keda on peale eripärase käekirja iseloomustanud tugev isiksus, ebatavaline saatus ja sõltumatuse

¹ P-R. Larm, Juta Kivimäega suures skulptuuri- toas. – Sirp 6. VIII 2021.

² Samas.

³ F. Tuglas, Väike Illimar. Ühe lapsepõlve lugu. 7. tr. Tallinn: Eesti Raamat, 1970, lk 5.

⁴ Samas, lk 6.

taotlus: Maire Männik, Linda Söber... „Suures toas” kohtab mitmeid arutlusi selle üle, missugused on meeste ja naiste tööd – meestetöid Mintsi meelest ei olegi, kõike teeb Bobe, kes ei kaeba kunagi ja kellele on esikohal pere. Üsna ootamatult asetub pärast Mintsi ja Betti Alveri kohutumist uude valgusesse Bobe vankumatus lastele hariduse väljavõitlemisel – nende ülikooli aitamiseks kutsutud ju omal ajal appi koguni salapärane Juunikommunist ning Bobe pannud väga pahaks, kui üks tütar sinna minemast keeldus. Nüüd poeatab Bobe Mintsile ohtes ja „taskurätikuga ilmaasjata nina nuusates” repliigi, mille põhjal näib, et ta ei ole mitte lihtsalt püüdnud kindlustada laste toimetulekut, vaid leinab olude sunnil täitumata jäänud unistust: „Mina palusin küll oma vanemaid, et saaksin veel paar aastatki algkooli järel koolis käia, aga nemad arvasid, et tütarlapsele aitab neljast aastast küll, ja saatsid mu juba neljateistaastase tüdrukuna Riiga rikkamate sugulaste juurde kaubamajja teenima. [---] Ega luuletusi ei lugenud seal keegi ja aegagi poleks olnud ja ei ole ausalt öeldes praegugi.” (Lk 138) Ma ei nuriseks, kui saanuksin Bobe ja tema aja kohta „Suurest toast” veelgi rohkem teada. Missugused võimalused olid eneseteostuseks Bobe põlvkonna, XX sajandi alguses sündinud naistel, kelle nooruse taustal üks ja hiljem teinegi ilmasõda „lõikas aja katki” (lk 104)? Kui põhjalikult erinesid sellest järgmise põlvkonna väljavaated? Bobe on üks väga eriline naine, tõdeb Mintsi terveks ravinud tohter (lk 48). Teostab see eriline naine end oma pere kaudu mehe, laste ja lapselapse eest lakkamatult hoolit-sedes, sest kas tal muud valikut ongi, aga oma tütarde kaudu teeb ta ka oma unistuse mitmekordselt teoks.

Senised arvustajad on romaanile ette heitnud „püüdlilikult infantiilset tooni”⁵

⁵ A. Loog, Öndsad on need, keda kaitseb teadmatus? – Postimees 9. I 2022.

mõningate meelissõnade kordumist ja ülivõrdeid, millega antavat edasi lastepärast kõnepruuki ja elutaju.⁶ Mind need ei häirinud. Pigem tundus tarbetu mõni sisuline kordus, mis ei ole sama kaaluga kui Bobe mantra, näiteks naabripoisi Jaska lubadus Mintsiga abielluda. Tegu on aga pisiasjaga, mis ei riku lugemiskogemust ega väära romaanist kujunenud positiivset üldmuljet. Vastu vaidlema ärgitab ka arvamus, et tegu on miljööromaaniga⁷ või taaselustatud ajastuga⁸ – jah, seda ka, kuid Kivimäele tunduvad esemed oluvat pigem vahend, mille kaudu avastab üksildane laps maailma. Asjad pakuvad Mintsile tuge: erinevalt peresuhetest püsivad need koos, killud on võimalik kokku liimida, kulunud ja katkised kohad saab parandada. Ennekõike aga on igal esemel lugu ja loo taga inimene, isegi sokiparandamisest rullub lahti kellegi saatus.

Hea hoidjatädi annab tihti nuttu tihkuvale Mintsile nõu, et too „peab ehitama omale salajase nähtamatu toa, kuhu võib kokku koguda kõik ilusad mõtted, head mälestused ja ka kõik kallid inimesed ja asjad” (lk 71–72). Aastast, mille Mintsi veedab koos Bobe ja Zeidega Pargi tänava suures toas, saabki tema salajane tuba, kus on ühtlasi peidus teose tuum. Kõige täpsemi on seda tuuma tabanud ehk romaani võistluse žürii liige Taavi Kangur: „Miks „Suur tuba” on nii hea? Kõigil on oma suur tuba. Teatud koht ajas ja ruumis, kus tundsi ennast kunagi eriti hästi, turvaliselt, kindlalt ja õnnelikult. Igäühe hingesopis on peidus maailm, millele me heldinult tagasi vaatame, millest me rasketel hetkedel jõudu ammutame.”⁹

⁶ M. Luiga, Aja essents. – Sirp 14. I 2022.

⁷ A. Loog, Öndsad on need, keda kaitseb teadmatus?

⁸ M. Luiga, Aja essents.

⁹ T. Kangur, Kommentaar – Jutta Kivimäe käsikiri „Suur tuba”. – Sirp 6. VIII 2021.

Romaanivõistluse auhindade väljajagamisel tõdeti, et osale autoritest tähendab tunnustus tähelennu algust, osa on juba kaareharjal, osale jääb see aga ainsaks sähvatuses kirjandustaevas. Raske öelda, kuidas on lugu Juta Kivimäega. „Suures toas” on isiksusi, panoraami ja haaravaid narratiive mitme romaani jagu. Võib-olla on autor neid oma esimeses ilukirjan-

duslikus teoses liigagi heldelt talletanud? Kuidas teisiti saanuksime aga aimu Mintsi lapsepõlve vaimsest ja ainelisest ümb-
rusest, suurest ahtast toast... Kogenud ja kindlakäeline autor kirjutab kindlasti veel – kas mõne kunstnikuraamatu või belle-
ristikat, ei olegi ehk tähtis.

PILLE-RIIN LARM